

Belma Buljubašić

Vanredna profesorica na Odsjeku za komunikologiju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i doktorantica na Odjeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

Martin Previšić, *Povijest Golog otoka* (Fraktura, Zagreb, 2019, 640 str.)

Suočavanje s užasima koje su proizveli ratovi vođeni devedesetih godina prošlog vijeka pokazalo se kao neuspješan proces. Svaka od tri zaraćene strane ima svoju verziju prošlosti, a suočavanju ne pomažu ni obimni dokumenti iz Haškog tribunala i domaćih sudova, svjedočenja žrtava i brojni arhivski materijali, pa se taj proces svodi na minimiziranje krivice sopstvenog naroda, negiranje, relativizaciju i prešućivanje. Iako se s tom prošlošću suočavamo gotovo trideset godina, nismo otišli niti jedan korak dalje od devedesetih. U takvoj društvenoj klimi nema mjesta ni za kakav dijalog, a žrtve su nažalost postale sredstvo za međusobne obračune. Kada je o prošlosti riječ, često se u događaje iz devedesetih upletu i dešavanja iz Drugog svjetskog rata, ali ne da bi se rasvijetlili užasi i zločini iz oba rata, već da bi se produbio sukob i raspravljalo o vječnom pitanju na koje svako ima drugačiji odgovor – ko je koga više ubijao i ponižavao. Takav proces je dehumanizirajući i za žrtve i za preživjele. Žrtve se svode na statistike i brojke, a preživjeli se dodatno ponižavaju negiranjem onoga što se desilo njima i ubijenim članovima njihovih porodica, čime se međunacionalni jaz svjesno i dodatno produbljuje. Nemogućnost suočavanja sa recentnom prošlošću iz devedesetih pomjerila je iz fokusa neke druge, također veoma bitne procese i događaje iz dvadesetog vijeka. Između Drugog svjetskog rata i ratova iz devedesetih ostaje cijeli period

socijalističke Jugoslavije. Ta se prošlost uglavnom zaobilazi – sve ono što je bilo i dobro i loše u toj državi se ne promatra argumentovano i kritički, ne računajući aktivnosti pojedinih nevladinih organizacija koje nemaju naročito veliki domet. Jugoslavija je zapravo prisutna u javnom prostoru kada treba izbaciti poneku floskulu o mračnom komunizmu koji je gušio ljudska prava i slobode, odnosno kada se veličaju sistemi koji su uspostavljeni raspadom SFRJ u kojima vladaju korupcija, nezaposlenost i opšte siromaštvo. S druge strane imamo romantizaciju Jugoslavije kao države, čak i kod generacija koje nisu bile ni rođene u vrijeme njenog postojanja, što je posljedica narativa koji dolaze od generacija stasalih u Jugoslaviji i kojima je ta država u poređenju sa onim u čemu sada živimo idealna i prosperitetna zemlja. U većinskom slučaju, kod obje skupine ljudi je prisutan jak emotivni naboj lišen konkretnijih argumenata, a protok vremena je učinio i da se određene stvari posmatraju nerealno, odnosno da im se dodaje ili oduzima na značaju. Jedna od jugoslavenskih tema o kojoj svi barem ponešto znaju je Goli otok. O Golom otoku se, uglavnom, zna veoma površno, uprkos brojnim knjigama i publikacijama, člancima i činjenici da se ova tema često obrađivala i u književnosti, a nalazimo je i u igranim i dokumentarnim filmovima i drugim videosadržajima. U shvatanju ogromne većine ljudi, Goli otok je mjesto u koje su odvođeni kriminalci, nacionalisti, oni koji su se ogriješili o narod, učinili tešku korupciju ili podrivali bratstvo i jedinstvo. To potvrđuju i brojni komentari ispod svakog online članka u kojem se obrađuje ova tema, gdje ogromna većina smatra ovo mjesto idealnim za kriminalce i nacionaliste, pa se u većini tih komentara zaziva ponovno uspostavljanje jednog ovakvog mjesta.

S druge strane, dio ljudi koji je i čuo za golotočke torture misli da je priča predimenzionirana, da to dolazi iz nacionalističkih krugova koji žele demonizovati Jugoslaviju i svesti je na mučilište za neistomišljenike.

Knjiga *Povijest Golog otoka* autora Martina Previšića daje odgovore na sva pitanja vezana za Goli otok. U pitanju je obimno istraživanje koje detaljno pojašnjava političke razloge koji su doveli do uspostavljanja Golog otoka i ostalih logora u koje su odvođene pristalice Staljinovog Informbiroa, organizaciju logora, nehumane uslove unutar logora, način izricanja kazni, sudbinu ovih ljudi nakon što je psihička i fizička tortura u logoru okončana. U toku istraživanja, Previšić je intervjuisao i preživjele logoraše (njih 24), kao i jednog *udbaša* Jovu Kapičića. Svjedočanstva ljudi koji su prošli kroz torturu Golog otoka iznimno su važna za

knjigu, uzimajući u obzir da su u vrijeme istraživanja to bili ljudi u podmakloj životnoj dobi i da veći dio njih nije ni dočekao da knjiga bude objavljena. Sama knjiga je proširena verzija Previšićeve doktorske teze odbranjene na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Ono što ovo istraživanje čini posebnim i dragocjenim u odnosu na sva dosadašnja je obimna građa koja je korištena, odnosno što su u vrijeme višegodišnjeg istraživanja otvoreni arhivi Udbe, čime se priča o Golom otoku konačno mogla sklopiti do kraja. Knjiga (pored zahvala, napomena, predgovora, bilješki, literature itd.) sadrži sedamnaest poglavlja. Autor u prvom poglavlju detaljno pojašnjava odnose Jugoslavije i SSSR-a, počevši od osnivanja Komunističke partije Jugoslavije, članstva u Partiji, staljinizacije i sovjetizacije nakon Drugog svjetskog rata, što je neophodno da bi se shvatio širi kontekst političke klime u tadašnjem društvu. Sovjetizacija se najviše vidjela kroz jugoslavensko školstvo svih nivoa – od osnovne škole do fakulteta, slanje vojnih kadrova u sovjetske vojne škole, tako da je već u 1948. godini bilo jasno da je KPJ sovjetizovala sve pore jugoslavenskog društva (str. 45). O uzrocima sukoba Staljina i Tita dat je širi prikaz tadašnje geopolitičke situacije, pozicije i stavova komunističkog rukovodstva Jugoslavije, kao i detalji vezani za tri pisma koja je Staljin poslao KPJ, a koja su prethodila objavljivanju čuvene Rezolucije Informbiroa. U trećem pismu Staljin je upozorio na posljedice koje će uslijediti ukoliko Jugoslaveni ne dođu na sastanak Informbiroa (str. 47-57).

Rezolucija Informbiroa koja je objavljena 28. juna 1948. godine imala je za cilj ukloniti Josipa Broza Tita, odnosno sugerise se da “zdravi partijski elementi” koji su vjerni marksizmu i komunizmu i jedinstvenom socijalističkom frontu prisile rukovodstvo da se vrati internacionalizmu i učvrsti socijalistički blok. Jugoslavija je ostala sama, bez veza sa Zapadom i isključena iz Informbiroa (str. 56-57). U drugom poglavlju autor objašnjava ko su bile Staljinove pristalice, tzv. ibeovci, informbiroovci ili ibeaši, kako su ih zvali, odnosno oni za koje se smatralo da su ostali vjerni Staljinu nakon donošenja Rezolucije IB-a. Jasno je, naravno, da je nakon sovjetizacije i odanosti Staljinu uslijedio šok kod velikog broja komunista, kada je nekadašnji drug preko noći postao glavni neprijatelj Jugoslavije. Neki su bili toliko zbunjeni da su podržavali i KPJ i Rezoluciju, a neki su se čak smatrali građanima SSSR-a, što ukazuje na to da je intenzivna sovjetizacija ostavila dubok trag u društvu i da nije bilo lako promijeniti dotadašnje stavove (str. 71).

Ibeovci su bili prilično heterogena skupina, nije to bila grupa istomišljenika jednakih shvatanja i načina podrške i nisu svi otvoreno podržavali Rezoluciju i Staljina. Čak su i oni koji su bili nezadovoljni kolektivizacijom bili proglašavani ibeovcima, što ukazuje na ozbiljnu društvenu paranoju koja je vladala u redovima KPJ (str. 76). Inače, u tim poslijeratnim godinama, Jugoslavija je bila srušena i siromašna zemlja i ljudi su vrlo teško živjeli, što je situaciju učinilo još kompleksnijom. Praćenja udbaša bila su često potpuno neracionalna, primjera radi, pratili su da li se neko od članova Partije druži s ibeovcem, ili je sjedio za istim stolom sa njima i “uživao” dok su pričali viceve i sl. (str. 84-85). Neki su podržavali SSSR ideološki, drugi iz ekonomskih razloga, treći su bili zbunjeni, a neki se nisu ni izjašnjavali, ali su bili pod sumnjom zbog društva u kojem su se kretali. O samoj dezorijentaciji i zbunjenosti svjedoči jedan od Udbinih elaborata iz 1949. godine u kojem je navedeno da neki članovi Partije svaku nepravilnost povezuju s Informbiroom, iako im nije ni jasno šta je Informbiro (str. 97).

U trećem dijelu knjige opisane su metode hapšenja ibeovaca i istražne metode, u četvrtom su objašnjeni načini kažnjavanja, a u petom put do Golog otoka. Prvo je slijedilo hapšenje, onda se provodila istraga, zatim formalno kažnjavanje ili suđenje pa deportacija na Goli otok (str. 104). Kada su u pitanju istražne metode, to su uglavnom bila svjedočanstva drugih ibeovaca (str. 114). Previšić u knjizi detaljno objašnjava način vođenja istrage, pitanja koja su se najčešće pojavljivala u tim iscrpnim ispitivanjima u kojima su ljudi psihički mučeni, i mogućnostima da neko od uhapšenih bude pušten na slobodu, što se urijetko dešavalo. U tome su mu svakako pomogla i svjedočenja nekadašnjih logoraša koji su detaljno opisivali istražni proces. Priznanja uhapšenih su se često iznuđivala udarcima (str. 131). Proces istrage je završavao priznanjem da uhapšeni podržava Staljina i dobivanjem imena drugih koji su njihovi istomišljenici (str. 137). Prema podacima Udbe, 35.041 član KPJ izjasnio se da podržava Rezoluciju Informbiroa (str. 145).

Najveći broj zatvorenika je kažnjen tzv. administrativnim putem – njih 10.999, a ove kazne su izricale komisije i vijeća i uglavnom su ovim kaznama kažnjavani civili za *lakša* djela (str. 144-147). Sudskim putem su uglavnom (bilo je i civila) kažnjavani oficiri i podoficiri Jugoslovenske armije za veće prekršaje i ovim putem je osuđeno 4.340 ljudi (str. 152-153). Također, bilo je nekoliko sudskih procesa koji su dobili znatno veći publicitet (str. 162).

Sabirni centri za osuđene ibeovce bili su Beograd i Zagreb, odakle su ljudi u prljavim i nehigijenskim vozovima koji su služili za prevoz stoke prebacivani u Bakar, neki su čak bili vezani lisicama ili konopcima sve do Golog otoka, na koji su prebacivani brodom Punat (str. 173-180). O atmosferi koja je vladala u vozovima doista je mučno čitati – od toga da su svi obavljali nuždu u jednu posudu (kiblu) koja se vrlo rijetko praznila, pa do hrane i malih količina vode koje su davali osuđenicima. Po dolasku u Bakar, ljudi su tjerani da upadaju u brod Punat koji ih je prevezio na Goli otok, iako su postojale stepenice, pri čemu su brojni od njih dobili ozbiljne ozljede (str. 180-181).

U narednim poglavljima autor iscrpno objašnjava kako je osnovan logor na Golom otoku, koji su još logori postojali u Jugoslaviji osim Golog otoka (jer Goli otok jeste najpoznatiji, ali nažalost nije jedini), načinu na koji je bio organizovan Goli otok, kako je izgledao svakodnevni život u logoru, kako su se odvijali praznici i da li su bile dozvoljene posjete članova porodice, o bolestima koje su harale logorom zbog nehigijenskih uslova, poslovima koje su radili logoraši, kao i kulturnim sadržajima na Golom otoku, samom izgledu logora na Golom otoku, ozloglašene Petrove rupe itd.

U posljednja tri poglavlja čitatelji mogu saznati brojne statističke podatke o Golom otoku, koji pokazuju nacionalnu strukturu zatvorenika, broj muškaraca i žena koji su ovdje bili zatvoreni, podatke za svaku godinu itd., kao i o sudbini ibeovaca kada su se konačno našli na slobodi nakon svih psihičkih i fizičkih tortura, te kako su se dešavanja na Golom otoku kasnije odrazila na ovu socijalističku državu koja je bila izrazito birokratska sa ograničenim ljudskim pravima. S obzirom na to da je veoma zahtjevan posao predstaviti ovako sadržajno istraživanje na kojem je autor radio godinama, a koje obiluje mnogobrojnim detaljima i podacima, fokusirat ću se na neke do sada manje poznate detalje o Golom otoku, kao i one koji slikovito opisuju strahote ovog logora, koji nije bio zatvor za politički preodgoj, kako se to često minimalizuje, već jezivo mučilište koje se ni po čemu nije razlikovalo od nacističkih ili Staljinovih logora.

Podatak koji je vrlo mučan, iako je većina stranica vrlo teško provarljiva i teška za čitanje, jeste dolazak tzv. bosanske grupe ili Bosanaca, koji su u logor stigli oko mjesec dana nakon prvog dolaska zatvorenika. Ta skupina je bila sastavljena od različitog društvenog šljama koji je služio zatvorske kazne, dio su bili četnici i

ustaše, dio kriminalci koji su imali zaduženje da na sadistički način “preodgajaju” zatvorenike. Kao zamjenu za svoje “usluge” izbjegli su višegodišnju zatvorsku kaznu na koju su bili osuđeni u Centralnom zatvoru Bosne i Hercegovine (str. 202-207). Ova grupa učestvovala je u organizaciji špalira, odnosno dočekivanja nove grupe zatvorenika koje su drugi zatvorenici vrijeđali i pljuvali, a u proljeće 1950. godine počelo je i fizičko nasilje nad novopridošlim zatvorenicima (str. 207-209).

Na Golom otoku su izgrađena četiri logora: Stara žica, Velika žica, Radilište 101, poznatije kao Petrova rupa, i Radilište 5, u kojem su bile smještene žene. U samom logoru bila je izrazito hijerarhijska struktura, a najteža kazna unutar logora bila je *bojkot* (str. 318). To je značilo da neko od izabranih logoraša treba da iznese svoj stav o Rezoluciji Informbiroa, odnosno da napada samog sebe i priznaje da je ibeovac. U paviljonu u kojem se to odvijalo atmosfera je bila huškačka, odnosno atmosfera linča. Ukoliko se verzija razlikovala od isljednikove, slijedio je bojkot. Bojkotovani kažnjenici su morali nositi drugačiju boju odjeće kako bi se razlikovali od ostalih i niko im nije mogao pomagati. Hrana je ionako bila vrlo oskudna u ovom logoru, a bojkotovani nisu dobivali dodatak na hranu, kao ni cigarete, a četiri sata su morali čuvati posudu u koju su drugi zatvorenici obavljali nuždu, što je značilo da sve te sate moraju biti nageti nad tom posudom koja se zvala kibla (str. 319-320).

U zloglasnoj Petrovoj rupi uslovi su bili najteži, tu je bila smještena tzv. partijska elita koja se otvoreno izjasnila za Rezoluciju Informbiroa (str. 450). Iako je dio poslova koji su obavljali logoraši bio besmislen, kao premještanje kamena sa hrpe na hrpu, Goli otok se razvio u ozbiljan industrijski kompleks, a tri glavne proizvodne grane bile su obrada drveta, obrada kamena i obrada metala (str. 355). Tzv. teraco pločice (sivo-crne pločice koje se nalaze u stubištima zgrada izgrađenih u Jugoslaviji, ali u drugim javnim i privatnim objektima) proizvedene su na Golom otoku. Gotovo nadrealnim se čini podatak da su logoraši u sklopu Golog otoka imali i kulturno-umjetničke sadržaje. Prikazivani su igrani filmovi, igrane su se predstave i bio je muzički program, što su bili rijetki momenti predaha i zatvorenika i službenika sa Golog. Primjera radi, svake dvije do tri sedmice puštani su igrani filmovi, izvodili su se komadi jugoslavenskih pisaca. S obzirom na to da su na ovom mjestu robijali ljudi različitih zanimanja, oni su bili i za scenografiju, kostime, perike, ali i kao glumci i sl. (str. 413-420).

Budući da su uslovi unutar logora bili neuslovni i nehigijenski i da je tek 1952/1953. izgrađen sanitarni čvor, te da nije bilo vode na Golom otoku i da je hrana bila mizerna, logično su se pojavile brojne bolesti. U septembru 1950. pojavila se epidemija dizenterije, a u proljeće 1951. epidemija tifusa (str. 390-396). Pored ovih bolesti, zatvorenici su patili od brojnih bolesti, bili su izmučeni i pothranjeni.

Na Golom otoku je robijalo oko 13.000 ljudi (str. 468), umrlo ih je 287, od čega četiri žene, a ako se gleda nacionalna struktura, najviše je bilo Srba (44,24%) i Crnogoraca (21,07%) (str. 469).

Povratak na slobodu bio je izrazito težak, jer je nakon robijanja na Golom otoku slijedio društveni bojkot. Osuđenici su teško nalazili posao, ljudi su ih rijetko pozdravljali na ulici (str. 496), a neki od njih su preselili u veća mjesta (str. 501). Psihička i fizička tortura je ostavila trajne psihičke posljedice, ovi ljudi nisu smjeli javno pričati o svemu što su proživjeli, pa se prema jednoj od udbaških analiza čak 739 ljudi odalo alkoholu, 350 kriminalu i više od 700 drugim porocima (str. 507).

Bivši logoraši su morali potpisati saradnju s Udbom, da će raditi za njih, a oni koji to odbiju i budu iznosili detalje iz logora, ponovo će biti vraćeni tamo (str. 511). Ponižavanje ljudi nije se okončalo ni nakon odslužene kazne.

Sama priroda Golog otoka, koja se po količini i načinima torture ni po čemu nije razlikovala od drugih zloglasnih logora, ostala je sramna mrlja u historiji Jugoslavije, ali, kako navodi i sam autor na kraju knjige, i nešto što je odredilo dalji pravac razvoja Jugoslavije. Iako je Goli otok kao logor za ibeovce bio aktivan do 1956. godine i takva tortura se više nije ponovila, u svim narednim desetljećima Savez komunista se nastavio obračunavati sa političkim neistomišljenicima, samo na drugačije (ne ovako rigorozne) načine.

Proces suočavanja sa jugoslavenskom prošlošću neophodan je iz razloga koji su navedeni na početku teksta – prije svega zbog relativizacije Golog otoka i zazivanja ovakvog logora za današnje političare, što je jedan od najčešćih komentara čitalačke publike na ovu temu. Likovanje nad besmislenim mučenjem i ponižavanjem ljudi je isto kao i ismijavanje sa bilo kojim drugim logorom iz devedesetih godina. S druge strane, taj proces je neophodan i zbog romantizacije Jugoslavije kao države, koja je lišena bilo kakvog konkretnijeg argumentovanja, već se svodi na puko crno-bijelo banalizovanje kako je prije sve bilo savršeno, a

danas ništa nije kako treba. Na kraju, da bi se suočili s užasima iz devedesetih, moramo se suočiti i s užasima Drugog svjetskog rata, jer će ta tema, uprkos vremenu, i dalje ostati sredstvo manipulacije i relativizovanja, ali i sa svim onim što se desilo u Jugoslaviji, jer očito su brojni problemi i promašaji tadašnjeg sistema doprinijeli novoj količini nasilja u devedesetim godinama.

Svi materijali su dostupni u arhivima, napisano je mnoštvo publikacija utemeljenih na dokumentima, tako da je za suočavanje s prošlošću potrebno manje emocija, a više razuma, iako je to nekad i najteži posao.

Knjiga Martina Previšića dragocjen je dokument i za historičare, antropologe, sociologe, politologe, ali i za širu čitalačku publiku zainteresovanu za ovu temu. Svakako da bi se u školskim programima više trebao izučavati Goli otok, koji je u aktuelnim udžbenicima sveden na svega nekoliko pasusa, iz kojih se ne može saznati skoro ništa o samoj prirodi logora.

Ono što iznenađuje je da je ova knjiga relativno nezapaženo prošla u Bosni i Hercegovini – kako u medijima, tako i unutar akademskih krugova. Do sada je izdata u Hrvatskoj i Sloveniji, a u momentu dok pišem ovaj prikaz priprema se i njeno srbijansko izdanje. Svakako da bi malobrojni bh. izdavači trebali razmisliti o objavljivanju ove knjige i za bh. tržište, jer bi, sasvim sam sigurna, i ovdje određeni broj ljudi bio zainteresovan za ovu temu, naročito kada je riječ o ovako kvalitetnom istraživanju.